

Peksmine ja löömine Eesti külas 1868–1911 Nursi vallakohtu protokollide näitel

Õigusetnoloogiline perspektiiv¹

Maarja Kaaristo

Teesid

Käesoleva artikli eesmärk on anda põgus ülevaade Eesti külaühiskonna elu ühest tahust, millega varem kuigi palju tegeldud ei ole – külakogukonna sisekonfliktidest. Täpsemalt keskendutakse külas asetleidnud peksmis- ja löömisjuhtumitele. Ühe vallakohtu materjalide põhjal antakse ülevaade juhtumitest, mis olid talupoegadele piisavalt olulised, et nendega kohtu ette minna.

Artikli alguses antakse lühike ülevaade vallakohtu institutsiooni ajaloost, samuti õigusetnoloogia teemaringist. Sotsiaalse stratifikatsiooni skaala alusel on Nursi vallakohtu piirkonnas ajavahemikus 1868–1911 aset leidnud tüliküsimused eristatud kolme suuremasse kategooriasse, eraldi vaadeldakse 1889. aasta kohtureformi eelseid ja järgseid kohtuasju.

Märksõnad: ajalooline etnoloogia, konfliktid, külaühiskond, kõrtsid, sotsiaalne stratifikatsioon, süüteasjad, vallakohus, õigusajalugu, õigusetnoloogia

Käesoleva artikli eesmärgiks on uurida ühe vallakohtu materjalide põhjal 19. sajandi II poolel Eesti külaühiskonnas asetleidnud peksmisjuhtumeid, mis viidi lahendamiseks vallakohtusse, ning näidata nende esinemise sagedust eri sotsiaalsetes kihtides.

Artikli keskpunktis on massiline talurahvaajaloo allikas – vallakohtu protokollid. Eesti etnoloogide poolt pole antud allikaliik seni veel kuigi palju kasutamist leidnud, kuigi Jüri Linnus osutas juba 1970. aastal selle väärtusele. Linnuse sõnul on arhiiviainese suureks eeliseks faktilise materjali konkreetsus ning täpse lokaliseerimise ja dateerimise võimalus. Ta rõhutab, et arhiivimaterjalides on fikseeritud tohtu hulk pisidetaile, mis üldistatuna avardavad olulisel määral ettekujutust eestlaste argielust (Linnus 1970: 231).

Kronoloogilised piirid on määratud vallakohtu institutsiooni arengu ja ajaloo ning võrreldakse 1866. aasta vallareformi ning 1889. aasta kohtureformi järgses vallakohtus arutlusel olnud peksmisjuhtumeid.

Maarja Kaaristo

Põhjalikud ülevaated vallareformijärgsetest Võrumaa vallakohtutest seni puuduvad. Üksikasjalikumalt on käsitletud näiteks Tori vallakohtu Pärnumaal (Must 1998; Ziius 2002), Merle Sutt on kirjutanud diplomitöö Lõuna-Eesti taluperest vallakohtute materjalide põhjal (Sutt 1992). Konkreetselt Nursi vald on vaatluse all olemasolevate dokumentide suhteliselt esindusliku valiku tõttu.

Säilinud on Vana-Nursi vallakohtu protokolliraamatud ajavahemikust 1867–1872 ja 1886–1888 ning Vastse-Nursi vallakohtu protokolliraamatud 1870–1874. 1895. aastal vallad liideti ning pärast 1889. aastat ühendati nimetatud kohtud ühiseks Nursi vallakohtuks. Viimast peksmissüüdistust on Nursi vallakohus arutanud 1911. aastal.

Vana- ja Vastse-Nursi vallad (ning hilisem Nursi vald) kuulusid vaadeldaval ajaperioodil administratiivselt Võrumaa Rõuge kihelkonna koosseisu. 1858. aasta hingerevisjoni andmeil elas Vana-Nursis 507 (EAA 1865-2-88-1, l 24p–25) ning Vastse-Nursis 506 inimest (EAA 1865-2-88-1, l 60p–61). Kahes nimetatud vallas oli kokku 15 küla (Võrumaa 1926: 261).

Esimesi kirjalikke tõendeid Eesti alal karistuste kehtestamisest peksmise, löömise või haavamise eest võib leida näiteks “Liivlaste talurahvaõigusest” ja “Läänemaa (Saare-Lääne Piiskopkonna) eestlaste talurahvaõigusest” 13. sajandist, kuid need on Leo Leesmendi arvates algselt märksa vanemad ja põhinevad osaliselt vallutuseelset tavaõigusel (seaduste tekste vt Sootak 1998: 57–62).

19. sajandi II poolel sätestati Liivimaa talurahvaseadusega peksmise eest karistuseks vangistus, rahatrahv või töö kogukonna heaks.²

Ajavahemikust 1868–1888 on Vana- ja Vastse-Nursist säilinud kokku 1074 kohtuasja kirjeldavad protokollid, millest peksmised moodustasid 3,2% (34 juhtumit). Kohtureformijärgses Nursi vallakohtus oli ajavahemikus 1889–1911 arutlusel 214 kohtuasja, neist peksmisi 5,1% (11 juhtumit). Niisiis oli peksmisjuhtumi kohtusse lahendada viimine suhteliselt marginaalne nähtus ning aja jooksul püsis selliste konfliktide arv üsna ühtlasena. Järgnevalt vaatleme, milliseid peksuga lõppenud tülisid omavahel siiski ära lahendada ei suudetud, nii et peeti vajalikuks vahendada ja õigustmõistva institutsiooni – vallakohtu – poole pöörduda.

Vallakohtu ajaloost

Vallakohtute protokolle uurimisallikana kasutades on oluline arvestada nii üldiselt Eesti ala talupoegade kohtuinstiitutsioonide kui ka vallakohtu instiitutsiooni ajalooga. Kuigi pärast Eesti alade allutamist 13. sajandil võeti seaduste loomisel osaliselt arvesse ka antud territooriumil seni kehtinud tavaõigust, jäi kuni 19. sajandini eksisteerima kaks põhimõtteliselt erinevat õiguskultuuri. Vallakohtute loomine oli üheks esimeseks antud õiguskultuuride ühendamise katseks, nende peamiseks tegevusajaks Eesti alal ning eriti Liivimaal on 19. sajand.

Esimesed vallakohtud Eesti alal asutati erainitsiatiivil juba 18. sajandi II poolel. Vallakohtud muudeti üldiseks 1802. aasta regulatiiviga "Iggauks" ning 1804. aasta talurahvaseadustega (vt lähemalt Traat 1980).

Uue vallakorralduse kehtestamisega 1866. aastal vabanesid nii vallavalitsus kui ka vallakohus lõplikult mõisa kontrolli ja eestkoste alt (Peep 1995: 22). Reform lahutas maarahva esmatasandi õigusemõistmise ja kohaliku omavalitsuse ning suurendas viimase pädevust. Pärast 1866. aastat läks suur hulk kohalikke probleeme just vallaomavalitsuse kompetentsi. Vallakohus eraldus järjest selgemini vallavalitsusest ning muutus iseseisvaks kohtuks (Anepaio 1998: 6–7). Vallakohtute pädevusse jäi kohtupidamine ja kohtuotsuste täideviimine tsiviil- ja väiksemates politseiasjades. Apellatsiooninstantantsiks ning järelevalveasutuseks jäid kuni 1889. aastani kihelkonnakohtud (Hiio 1997: Termin 140).

Vene 1864. aasta kohtureformi käigus loodud uus üldkohtute süsteem kehtestati Baltimaades 1889. aasta novembris kohtu- ja talurahvaasutuste reformiga. Kaotati senised seisuslikud kohtud, erandina säilisid talurahvakohtud, appellatsiooninstantantsina loodi ülemtalurahvakohtud (Jegorov 1981: 126). Reformijärgsed vallakohtud arutasid vaid talupojaseisusest isikute vahelisi kohtuasju. Kehtestati uus asjaajamiskord, seniste kronoloogiliste protokolliraamatute asemel seati sisse toimikute süsteem. Vaatamata venestuspoliitikale oli loodud kohtusüsteem varasemaga võrreldes ajakohasem, kiirem ja sõltumatum (Peep 1995: 23).

Nursi vallakohtu protsessitoimikud jagunevad hoiukorra- ja eestkoste-, tsiviil- ning süüteoasjadeks. Süüteoasjade asemel kasutab August Traat mõistet *üleastumised*, mille alla kuuluvad vargused,

Maarja Kaaristo

omavoli, peksumine ja löömine, huligaansus, solvamine ja vastupanu (Traat 1980). Käesolevas artiklis kasutatakse läbivalt mõistet *süüteoasjad*, mida kasutatakse protokollides endis. Süüteoasjad jagunevad Nursi vallakohtu toimikutes süüdistusteks peksumises ja löömises, solvamises, varguses, omavolis ja määruste rikkumises.

Õigusetnoloogiast

Etnoloogile pole õigus niivõrd autonoomne institutsioon kui pigem ühe kultuuri olemuslik ja orgaaniline osa. Õigusetnoloogi seisukohalt on tavaliselt oluline üksikjuhtumi uurimine abstraktsete sotsiaalsete jõumustrite väljaselgitamise huvides. Õigus on etnoloogile “elav õigus”, mille on loonud ja mida kannavad edasi mingi konkreetse ühiskonna liikmed, see on sotsiaalne fenomen, mis on inimtegevuse tõttu pidevas muutumises. Seadust tuleb vaadelda kui dünaamilist nähtust, aga mitte kui kogumit tardunud või väga aeglaselt muutuvaid reegleid, mille peamiseks ülesandeks on *status quo* säilitamine. Etnoloogi jaoks ei tähenda mingi uus seadus või seaduse rikkumine sotsiaalse tasakaalu rikkumist, viimast käsitletakse kui mõttekujutlust, mis on konstrueeritud mineviku kompulsiiivsetest sotsiaalsetest doktriinidest (Pospisil 1978: 2).

Ungari etnoloog Ernő Tárkány-Szücs rõhutab, et etnoloogid, kes tegelevad Euroopa õigussfääriga, puutuvad kokku hoopis teistsuguse probleemistikuga ja seega vajavad ka teistsugust metodoloogiat. Tuleb eristada õigusetnoloogia teemavaldkondi ja uurimisküsimusi teistest õigusega tegelevatest distsipliinidest (õigusteadus, õigus-sotsioloogia, õigusajalugu). Õigusetnoloogia ülesandeks on (kõigist allikatest tuleneva) inimkäitumise uurimine, mida aktsepteeritakse ja kasutatakse üldiselt mingis sotsiaalselt defineeritud kogukonnas, kui see puudutab seaduse teemat (Tárkány-Szücs 1994: 162–177).

Ka Simon Roberts juhib etnoloogide tähelepanu sellele, et üks põhjustest, miks mitmesuguste tülküsimuste ja konfliktide kultuuriantropoloogilisi uuringuid on seni õigusega kritiseeritud, on nende kaldumus esitada konflikte advokaatide moel – kahe suhteliselt võrdse poole vahelise probleemina (Roberts 2002: 972). Kuid etnoloog peab, niipea kui ta ei uuri enam väikeseliikmelisi, suhteliselt egalitaarseid kultuure, arvestama sotsiaalse stratifikatsiooni mõjude ja keskvõimu kontrolli kohalolu ja selle määra faktiga, mida seni on

õigusetnoloogias tihtipeale ignoreeritud (Cain & Kulcsar 1981, cit Roberts 2002: 973).

Seepärast pakub Roberts välja tükiküsimuste sotsiaalse stratifikatsiooni skaala, mida peaks kasutama, kui vaatluse all on keerukamad ja sotsiaalselt enam stratifitseeritud ühiskonnad. Eristada tuleb vähemalt kolme suuremat vaidlusküsimuste põhikategooriat:

1. Põhimõtteliselt võrdsete poolte vahel asetleidvad tükiküsimused.
2. Tükiküsimused, mis ületavad sotsiaalse stratifikatsiooni piire (nt vastuolud mõisniku ja talupoja, tööandja ja töövõtja vahel).
3. Tükiküsimused, mis tekivad institutsionaalse võimu ja tava kodanike vahel ning kus üheks konflikti osapooleks on valitseja ise või tema poolt ametisse määratud keskvõimu teostajad.

Iga kategooria tükiküsimused on erinevad, jälgitav on institutsionaalsete struktuuride varieeruvus ning kriteeriumid, läbi mille pooled lahenduseni jõuda üritavad (Roberts 2002: 973). Kõnealuse skaala näol on loomulikult tegemist mudeli, ideaaltüübiga. Arvesse tuleb võtta asjaolu, et ideaaltüübid on mõttelised konstruktsioonid, kus tegelikkuse mõningaid elemente on võimendatud, teiste osatähtsust aga vähendatud, mistõttu empiiriliste andmete paigutamine mudelisse on alati komplitseeritud (Hess jt 2000: 278).

Eesti talupojaühiskonnas 19. sajandil asetleidnud konflikte uurides ei saa kindlasti lähtuda nn klassikalise õigusetnoloogia printsiipidest, mis on tegelenud korra kehtestamise vahendite uurimisega eelkõige põlisrahvaste kultuurides. Eesti talupojad asusid otsekui kahe süsteemi vahepeal. Kuigi õigusemõistmine oli tänu vallakohtute institutsioonile talupoegade endi käes, ei lähtunud nad (välja arvatud üksikutel juhtudel) oma, kohalikust tavaõigusest. Ametlikud seadused ning kodifikatsioonid ei olnud kirjutatud kohalike inimeste poolt, vaid Vene impeeriumi baltisakslastest (ning hiljem venelastest) õigusteadlaste poolt talurahva jaoks. Kohalikule rahvale määratud õigusemõistmisasutused – vallakohtud – pidid tegema oma otsused eelkõige Vene impeeriumi poolt väljaantud seadustest lähtuvalt. Niisiis on siin tegu mitme õigusliku tasandi segunemisega, kus kohalik rahvas mõistab küll ise kohut, kuid seda väljastpoolt tulnud seaduste järgi, neid samas pidevalt endale sobivaks kohandades.

Maarja Kaaristo

Eesti 19. sajandi külaühiskonda on otstarbekas uurida Ernő Tárkány-Szücsi osutatud Euroopa eripärasid arvestades. Tähtis on järgida Simon Robertsi tüliküsimuste sotsiaalse stratifikatsiooni skaalat, mille arvestamine on oluline just seetõttu, et 19. sajandi ühiskond oli seisuslik, seal eksisteeris ka seisuslik õigussüsteem – vallakohtud olid kohtuasutused, mis olid määratud eelkõige talupojaseisusest inimestele. Käesolevas artiklis püütaksegi Nursi vallas ajavahemikus 1868–1911 asetleidnud peksmisjuhtumeid Simon Robertsi skaalale paigutada.

Vana- ja Vastse-Nursi vallakohtutes ajavahemikus 1868–1888 arutlusel olnud peksmisjuhtumid

Sotsiaalse stratifikatsiooni piire ületavad tüliküsimused

Veerand (25,8%) ajavahemikus 1868–1888 kohtus arutatud peksmisjuhtumest on Robertsi sotsiaalse stratifikatsiooni skaalal sotsiaalsete kihtide piire ületavad. Valdav enamik sellistest juhtumitest on aset leidnud tööandja-töövõtja vahel. Sulased ja teenijad süüdistavad peremehi halvasti kohtlemises, peremehed omakorda õigustavad peksmist ebaviisaka käitumise ja töökohustuste hooletusse jätmisega. Paljud peksmisjuhtumid on esitatud koos süüdistusega solvamises, niisiis läks paljudel juhtudel solvamine üle peksemiseks. Leidub ka riigivõimuga vastuollu minemist – seda valla ametiteeste peksmise ja solvamise näol.

Mõisasulane Johan Turr kaebab, et kubjas Gustav Heier on teda peksnud: *nimmelt om 2 kõrd Rusikuga ründo [rindu] löno ja 1 kõrd keppika üle ola löno, ja perrast weel ni pesno [peksnud], et suust werri om wälja tulno*. Turr nõuab iga löögi eest 5 rubla – kokku 15 rubla – kahjutasu. Tunnistajate ütluste põhjal otsustab kohus, et Heier peab Turri 5 rubla kahjutasu maksma (EAA 3394-1-2, l 33p–34).

Teenija Ann Welthut süüdistab oma peremeest Jaan Palmi peksmises. Palm vastab, et lõi teenijat sellepärast, et Welthut lasi loomadel karjamaalt ära minna ega ajanud neid sinna tagasi. Lisaks sellele olevat teenija peremeest söimanud. Palm tunnistab, et oli seepeale teenijat vikativarrega löönud. Kohus trahvib Welthuti hooletuse ja söimamise eest ühe, Palmi aga löömise eest kahe rublaga (EAA 3394-1-2, l 34–34p).

Sulane Peter Johanson kaebab, et tema peremehe ema olevat teda töö ajal nuiaga löönud ja kiviga visanud. Peremees Peter Welthut tunnistab, et tema ema olevat küll Johansonile *to eest törrelnu, et temma ollew ellajit* [kariloomi] *hirmsahe pesnu, ja sis ollew ka lönu, ent mitte kiwwiga wisanu*. Kohus mõistab Johansonile loomade peksmise eest 5 vitsalööki ning Peter Welthut peab ema käitumise eest rubla trahvi maksma (EAA 3394-1-2, l 134p).

Vastse-Nursis süüdistab Liso Heider oma peremeest Kaspar Rebast löömisel (EAA 3394-1-3, l 108p–109), Peter Nool kaebab oma peremehe Ewert Kuusi peale peksmise pärast (EAA 3394-1-4, l 60p–61). Ann Sissas kaebab, et mõisa kubjas Jaan Saarniit löi ja tõukas teda ning oli veel *nida törrelnu ja kärristanu, et temma wäikesel latsel krambi päle käüwa* (EAA 3394-1-4, l 90–90p).

15-aastane Karli Marran kaebas 1887. aastal koos eestkostja Peter Nikmanniga vallakohtule, et peremees Jakob Sööt olevat teda *rusikuga kats kõrd rindu ja sis säлга löönu, nii et tema maha sadanu*, ning palub peksmise eest 25 rubla valuraha. Sööt vastab selle peale, et ta Marranile tema ööse ümbre *hulkimise ja kõrratu elu perast witsaga küll üts kõrd karistada lubanu, aga ialgi lönu ei ollew* ning sellel ajal, kui karjus Marran kohtus kaebamas on käinud, on tema järelevalve all olevad *elaja* [kariloomad] *ilma walitsuseta ümbre hulku ja kurja tennu*. Peale tunnistaja ütluste ärakuulamist mõistetakse Marranile siiski 5 rubla valuraha (EAA 3394-1-5, l 60).

Eraldi tuleks ära märkida konflikte valla ametimeestega. 1866. aasta vallareformi järgsel ajal oli vastvalitud vallaametnikel esialgu raskusi külaelanike seas autoriteedi saavutamiseks. Ilmselt oli paljudel keeruline leppida sellega, et näiteks naabriperelehel on õigus trahve korjamas käia, vara oksjonile viimiseks üles kirjutada jne. Nii tekkiski palju konflikte vallaametnike ja talumeeste vahel. Antud perioodi kohtuprotokollides leidub palju vallaametnike ja kohtumeeste kaebusi solvamise pärast, mitmel juhul on need koguni peksmisega lõppenud.

Näiteks esitas vallavanem Jaan Eher 1872. aastal kaebuse Jaan Welsmanni vastu. Kui vallavanem koos kohtumeeste ja vööründriga Welsmanni poole tema varandust üles kirjutama läks, hakkas Welsmann *neidega taplema ja kirwega pilma* [pilduma]. Sellest sai alguse suurem kaklus, mille käigus valla ametimehed lõpuks Welsmanni kõiega kinni pidid siduma (EAA 3394-1-3, l 86p–87p).

Löömiseks kasutati üldjuhul n-ö käepäraseid vahendeid. Löödi ka rusikaga, kuid enamasti ikka mõne tööriista või esemega, mis

Maarja Kaaristo

hetkel käepärast juhtus olema: kepi, vikativarre, nuija, kivi või koguni kirvega.

Nende konfliktide kohta võib veel üldistavalt öelda, et tegu on hetkeolukorrast johtuvate tülidega. Peksmine saab tihti alguse tülist või sõnavahetusest teise poolega, ei esine peksmisi näiteks röövimise eesmärgil või mingil muul põhjusel.

Talupoegade omavahelised peksmisjuhtumid

Sotsiaalselt võrdsete poolte vahelisi tülisid on kohtus arutatud kõige enam (67,7% – 21 juhtumit). Suure osa peksmisjuhtumitest moodustavad 1870. aastatel külaelanike (sageli naabrite) omavahelised tülid. Kaevatakse selle üle, et võõrad loomad talu heinamaale on lastud, on ka muid probleeme.

Kui Leno Nilbe Anna Sissase lehma oma heinamaalt leidis, löi ta lehma nuiaga, mispeale Sissas nuija tema käest ära võttis ja Nilbet peksuma hakkas (EAA 3394-1-3, l 47p). Andre Pihho kaebas, et Ado Langeri tütar *purret* [laskis hammustada] *minno tütre ärrä omma penniga* [koeraga] (EAA 3394-1-3, l 47). Hermann Welsmann kaebab, et Jaan Nikmann löi teda mitu korda selle eest, et ta Nikmanni käest oma võlga tagasi nõudis (EAA 3394-1-4, l 40p–41).

Johan Hindrikson kaebab 1886. aastal, et Johan Abergi naine Mari on tema naisele Katrile *silma pääle löönu, niida et silm werine olnu* ja peale selle *käewarrest ja sõrmest purnu* [hammustanud], *niida et sõrmel naha tük ülewan ja weri wäljn olnu*. Ta lisab veel, et haavad on vallavanem ja kohtumees Johan Kalkun üle vaadanud, ning nõuab 50 rbl kahjutasu. Kuna ühtegi tunnistust selle kohta, kes kaklust alustas, ei saada, peavad mõlemad naised kaklemise ja tülitsemise eest rubla trahvi maksma (EAA 3394-1-5, l 11p).

Manglus Hanimägi kaebab, et *An Nikmann talle nuiaga ütškörd käe pääle löönu, nii et tema üts nätal tööd ei ole wöinu teta ja tema käsi paistedu olnu* ja palub 25 rbl valuraha. Nikmann tunnistab, et ta Hanimägi küll *üts kõrd löönu, selleperast et Hanimägi teda magama lubanu panda* (see om wististi ära tappa), *kui tema Hanimägi tarest wälja ajanu*. Kuna pääkohtumees Niklan om selle löögi üle kaenu ja üteli, et Hanimägi küll raske hoobi käe pääle saanu, kuna löögi kotuse päält nahk ära ja käe sälg paistedu olnu, peab Nikmann Hanimägi peksmise eest 5 rbl valuraha maksma (EAA 3394-1-5, l 66).

Kohtusse jõudsid muu hulgas ka mõningad pereliikmete tülid. Näiteks kaebab Karel Palm 1869. aastal Vana-Nursis, et tema poeg Jaan on teda peksnud. Jaan tunnistas kohtus, et isa lõi teda enne, mispeale tema isa ainult tõukas. Kohus otsustab, et kuna *kaibja Karel Palm ja tema poja Jaani wahhel üks [ikka] tülli ja kakkelust om, mõistetas Jaan Palmile 15 witsa löki ja Karel Palmile 3 ööd päiwa türmi* (EAA 3394-1-2, l 80).

Mitmed peksmisjuhtumid on alguse saanud kõrtsinäaklustest. Mõisa öövaht Mik Karelson kaebab, et kui ta Käätsõ kõrtsis Jaan Leisile ütles, et see peab oma talu rendi ära maksma, lõi Leis teda. Selle peale tõmmanud Karelson Leisi piibu suust ära ja Leis haaranud Karelsoni kübara peast (EAA 3394-1-2, l 119–120). Vastse-Kasaritsas elav Jaan Harrak kaebab, et kõrtsist tulles tahtis Rein Sapp *tedda ärra tappa, ja wõtno ka temma kübbara pääst, ent Weski mant tulno abbi, sis jooskno ärra* (EAA 3394-1-2, l 139p).

Peter Tabba kaebab 1887. aastal, et Võrust tulles hakkasid teda Otto Jürgenson, Peter Nerusbek ja Jaan Rābowoitra taga ajama ning Juba kõrtsi lähedal peksma. Tabba nõuab peksjate käest ravi rahaks 4 rubla. Süüalused lubasid selle ka välja maksta. Kohtus on kohal Otto Jürgensoni ema, kes palub, et tema *poig Otto Jürgenson niisugutse sääduse üleastumise perast witsuga kohtu poolt trahwitu saas*. Kohus otsustabki, et Otto Jürgenson *saago ema palwe pääle niisugutse sääduse wastalise töö eest kattedümne wije (25) witsa löögiga trahwitus* (EAA 3394-1-5, l 26–26p).

Nende juhtumite puhul on samuti enamasti tegu tülist alguse saanud kaklustega. Lüüakse ja pekstakse enamasti rusikate või jalgedega, mõnel juhul on ka mõni vahend kätte haaratud – paaril korral on mainitud nuiat, ühel korral on tüli käigus teisele ka koer kallale ässitatud.

Nursi vallakohtus ajavahemikus 1893–1911 arutlusel olnud peksmisjuhtumid

Peksmised olid Nursi vallakohtu piirkonnas kohtureformijärgsel ajal levinuimaks süüteoasjaks. 11 toimikut ehk ligi poole (45,8%) süüteoasjadest moodustavad süüdistused peksmises ja löömisel.

Nende seas on kõige enam kõrtsis tekkinud konflikte, millest pikemalt räägitakse allpool. Ülejäänud peksmised jagunevad külaelanike arveteklaarimisteks (Jaan Naano ässitas oma koera Alfred

Maarja Kaaristo

Noortautsi kallale (EAA 3394-1-235)), Otto Heiterit süüdistatakse reega üle Jaan Kuslapuu naise sõitmisel (EAA 3394-1-238)); pere-liikmete vahelisteks tülideks (Võrust rahukohtuniku juurest tulles löid Ann Puusep ja Jaan Punt viimase ema Liis Punt reelt maha ja jätsid tee peale (EAA 3394-1-241), Jakob Linnas lõi samas talus elavat Jaan Linnast teibaga pähe (EAA 3394-1-237)) ja töötajate julmaks kohtlemiseks tööandja poolt (peremees Kusta Siska peksis teenija Miili Harakit rehaga ja söimas teda (EAA 3394-1-242)).

Pereliikmete konfliktidest kirjeldagem Katri Meisteri kaebust 19. märtsist 1896 tütar Emma Meisteri ja selle kavaleri Tannil Tunase peale. Meister ütleb oma avalduses vallakohtule, et Tunas on juba ligi aasta aega pea igal öösel tema tütre Emma juures käinud. 16. märtsi ööl vastu 17. läinud ta lõpuks Tunast oma tütre juurest ära ajama, mispeale see teda kaks korda rusikaga pähe ja vastu kaela lõi, nii et Meister maha kukkus. Kaebaja palub vallakohtu, et need Tunase ja Emma ette kutsuks, et neid *ööhulkimise ja kõlwatu elu eest waljusti karistada ja Tannil Tunas käest oma hääks 40 rbl waluraha ja reisi kulud wälja mõista* (EAA 3394-1-245). Kuna süüdistatavad peale mitmekordset kutsumist kohtusse ei ilmunud, tehti otsus tagaselja, nimelt trahviti mõlemat 3 rublaga vallakohtu arestimaja ehitamise heaks ning lisaks mõisteti Tunaselt Katri Meisteri heaks 10 rubla valuraha.

Selle juhtumi puhul on tegemist nii solvamis- kui ka peksmis-süüdistusega, kus on mindud kehtivate moraalinormide vastu. Antud süüdistust pidas ka vallakohtu piisavalt tõsiseks – Katri Meisterile on ka reaalne valuraha välja mõistetud. Kuna Tunas raha ära ei maksnud, kirjutati hiljem tema varandus üles ning müüdi oksjonil maha. 1897. aasta jaanuaris on Meister oma 10 rublal ka vallakohtu järele käinud ning raha kättesaamise kohta allkirja andnud.

Kõrtsikaklused ja muud kõrtsis alguse saanud peksmisjuhtumid

Enamik peksmise ja löömisega seotud konfliktidest sai alguse kõrtsis, mis on üks vanemaid eesti talurahva kooskäimise kohti. Kõrts polnud ainult joomakohaks, vaid täitis ka elukondliku kooskäimise koha ülesandeid. Kõrtsi tuldi uudiseid kuulama, juttu vestma, sulaseid-tüdrukuid kauplema, jõukatsumise ja laulu-tantsuga lõbutsema

(Karu 1985: 58). Kuna kõrts oli nii tähtsaks koosviibimispaigaks, polegi imestamist väärt, et kõrtsisviibijate vahel tekkis ka palju konflikte. Kõrtside üle pidi järelevalvet pidama vallavanem. Kõrtsmikud pidid vastutama kõrtsis valitseva korra eest ja kõik kahtlased kõrtsisoliigid kinni võtma ning vallavanema juurde viima, kusjuures teda pidid aitama kõik kõrtsis viibijad (Kivi 1999: 57).

Vaadeldaval perioodil asetleidnud kaklusjuhtumitest kolm kuulus institutsionaalse riigivõimuga vastuollu minemise alla, kuna siin on süüdistajaks ühel juhul Rõuge vald, teisel Nursi vallapolitsei ning kolmandal korral Rõuge kõrtsmik August Karlson (kõrtsmikel oli seadusega ette nähtud kohustus kõrtsis korda pidada ja vajadusel süüdlased kohtu ette tuua).

Ka Kadri Musta uuritud Tori vallakohtu protokollides on enamik löömis-, peksmis- ja kaklusjuhtumitest seotud eelkõige kõrtsi ja alkohoolse joobega (Must 1998: 101).

Nagu näitab kõrtsis alguse saanud peksmisjuhtumite suhteliselt suurem arv, olid kõrtsid 19. sajandi lõpus muutunud ühiskonnas ka teatavaks sotsiaalseks probleemiks. Nii kirjutab näiteks ajaleht *Postimees* 1890. aastatel pidevalt kõrtsidega seonduvast negatiivses võtmes, kasutades tihti väljendit *kõrtsi-orjus* (*Postimees* nr 44, 24.04.1890).

31. jaanuaril 1889 avaldas *Postimees* Võru kreisipolitsei ringkirja, kus muu hulgas rõhutatakse, et kõrtsides ei tohi alkohoolseid jooke müüa alaealistele ega joobes inimestele. Samuti ei tohi kõrtsis *hääbemata tegusid, taplemist, kisklemist ega teisi inimesi pahandavaid juttusid ette tulla*. Kõrtsid tohivad olla avatud vaid tööpäevadel 7–22 ning peavad kiriku- ja riigipühadel suletud olema (*Postimees* nr 12, 31.01.1889). Juba 1860. aasta Liivimaa talurahvaseadusega oli kõrtsides keelatud pühapäeval ja riigipühade ajal alkohoolsete jookide müümine.³

Näiteks kaevati *Postimehele* Võrumaalt Vastseliinast noorte meeste elukombete üle. *Wähematgi hariduse nõuet ei olla neil, selle wasta õitseda kõrtsi-orjus täiel hool. Häbenegu ometi sealsed üleantud awalikust häälest ja parandagu endid* (*Postimees* nr 44, 24.04.1890).

Samasse aega langeb organiseeritud karskusliikumise algus Eestis. Esimese karskusseltsi *Täht* asutas koolmeister Jüri Tilk Pärnumaal Tori vallas 6. augustil 1889. Rahvuslik liikumine oli antud perioodil hääbumas ning selle järellainetuses ja mainitud sotsiaalse probleemi olemasolu tõttu astuski esimene karskusselts ellu. Võru

Maarja Kaaristo

maakonnas asutati esimene karskusselts 1891. aastal Linnamäel. 1891.–1892. aastal asutati seltsid ka Urvastes, Verioral, Kiomas ja Kärğulas. Viimane karskusselts Eesti alal asutati 1898. aastal Rõuge kihelkonnas (Must 1988: 55–59), kus asub ka uuritav Nursi vald, niisiis ei tõusnud karskusliikumine uuritavas piirkonnas just eriti kiirelt au sisse.

Kõrtsidega seotud konfliktide korral istuvad süüpingis nii külastajad kui ka kõrtsmikud ise. Tihti on probleemid alguse saanud sellest, et kõrtsmik püüdis joobnud külastajaid maha rahustada või palus neid pärast kõrtsi sulgemist sealt lahkuda. Siis võis juhtuda, et väljavisatud külastajad ukse maha löid, peksid vastu aknaid-uksi või alustasid kaklust väljaviskajatega, keda on löödud näiteks puuhalu või kiviga.⁴

27. detsembril 1896 tuli Rõuge vallavanema jutule Rõuge kõrtsmik August Karlson, kes kaebas, et eelmisel õhtul lärmanud kõrtsis üks Jauki-nimeline Haanja mees ja tahtnud koos teise haanjalase, Kodasega, sulaste tuppa tungida. Selle peale ajas Karlson tülinorjad kõrtsist välja. Kuid mehed hakanud väljas puuhaluga vastu kõrtsi välisust peksma. Kui kõrtsmik läinud välja seda keelama, olid mehed juba läinud, trepilt leidis ta Jauki kasuka. Karlson tunnistas veel, et kõrtsist läinud mehed kirikumõisa möldri Peter Pettai veski juurde ja rääkinud ukse taga: *Ega siin pääle möldri kedagi muud kodus ei ole, toome teda säält välja. Et mölder ust lahti ei teinud, olid nad ukse maha löönud, möldri veskist kätte saanud ja üks nendest löönud Pettaile rusikuga pähe, nii et muhk üles tulnud, ja wedanud teda välja, mille juures sall keskelt ära kakenud* (EAA 3394-1-233).

17.06.1897 esitas Nursi vallapolitsei kaebuse Jaan Hakmanni, Johan Petersoni, Peter Tillmanni ja Jakob Milleri vastu kakluse ja rahurikkumise pärast. Käätsõ kõrtsimees Peter Leimann tunnistas, et 28. veebruaril 1897 õhtul kella 11 paiku ajas ta süüdistatavad ja veel kuus meest kõrtsist välja. Öösel kella 2 ajal tulnud kõrtsmiku sulane ja kaevanud, et kõrtsiuksed on eest löödud, mille peale kõrtsmik läks asja vaatama ja leidis kõrtsitrepilt Peter ja Kusta Tinnuse, kellest viimane oli Leimanni pudeliga lüüa ähvardanud. Kuulati ära mitmed tunnistajad, kellest näiteks Jaan Piil ütles, et ta oli selle aasta veebruaris Käätsõ kõrtsis olnud küll, *säält poole toopi*⁵ *wiina välja toonud, ära joonud ja säält Peter ja Kusta Tinnusega koju läinud*. Kas kõrtsiuks sisse sai löödud või mitte, seda

tunnistaja ei tea. Peter ja Kusta Tinnus saavad siiski kumbki kahe ööpäeva arestiga või kümne vitsalöögiga karistada (EAA 3394-1-234).

26. märtsil 1899. aastal esitas Pihkva valla kodanik ja Rõuge kõrtsmik ning kaupmees August Karlson vallavanemale kaebuse, kus teatas, et *Rõuge wallas Tindi külas elavad Jaan Tint ja selle wend Jakob Tint eila õhtal Rõuge keriku kõrtsis jooanud olekus larmitsenud, Jaan Ernitsa, kes Rõuge wallas elab, puhwetis maha löönud, ja töistega kella 3 p.l. kuni õhta pimedani palju rahwa seas rahu rikkunud. Sellepääle saatnud Karlson neid edekõrtsist wälja trepi pääle ja käskinud kodu minna, Jakob Tint tõmbanud edekõrtsi ukse kinni ja Jaan Tint löönud Karlsonile kiwiga, mis ta ühes kannud, pahema silma kulmu pääle* (EAA 3394-1-239).

Kuid peksmises süüdistatakse ka kõrtsmikke – 14. aprillil 1896. aastal esitab Kusta Nikman Lompka kõrtsmiku Jaan Pälli peale kaebuse sõnadega *teotamises, kepiga löömisel ja walu raha 15 rubla nõudmise perrast*. Nimelt läks Nikman Lompka kõrtsi, kus kõrtsmik teda söimas, täpsemalt ütles: *mis olet muudkui lehma säljan käija*. Teinekord tulnud Nikman jälle Võrust ja astunud uuesti kõrtsi sisse, kus kõrtsmik teda jälle teotama hakkas, ütles, *mina olla lontrus, mina küsisin, kui wiisil mina lontrus ollen, sis wöttis Jaan Päll kepi ja leije minule pösse pääle, nii et mul suust werd wälja tuli ja minu hampa suus walale leie* (EAA 3394-1-236).

Hindrik Leegeni külaskäik Vastse-Nursi kõrtsi 1899. aastal lõppes nii, et kõrtsmik Johannes Raamat *kihutanud tõised süüdistatavad kaebajat peksuma ja annud nende kätte selle tarvis oma härjakara. Kaebaja Leegen tulnud Wastse-Nursi kõrtsist wälja, sääl löönud Andri Sissas temale puu ehk kiwiga tagant üks kord päha, mille järeldusel ta maha langenud, kus Jaan Pikk ja kõrtsimehe sulane Kuus teda jalgadega surunud. Leegen pääsenud maast üles, hakanud kodu poole jooksuma, aga Pikk, Sissas ja Kuus jooksnud temale järele, löönud teda maha ja peksnud kõik kolmekesi kiwide ja härjakaraga päha, selga ja rindade pääle* (EAA 3394-1-240).

Konfliktid tekkisid kõrtsis nii külastajate endi kui ka külastajate ja kõrtsmike vahel. Kuigi kõrtsmikud pidid seaduse järgi kõrtsis korra järele valvama, olid ka nemad tihti osalised seal toimunud tülides ja kaklustes. Antud ajaperioodi konfliktiprotokollides on kõrtsmikud peksmisjuhtumite puhul aktiivsed osalised, esinedes nii süüdistaja kui ka süüdistatava rollis.

Maarja Kaaristo

Kokkuvõtteks

Vallakohtusse lahendada viidud peksmisega seotud konfliktid olid 19. sajandi II poole Eesti talurahva seas üsna sagedased – süüteoasjadest olid peksmised esinemissageduse poolest varguste järel teisel kohal. 1870. ja 1880. aastatel toimunud kaklustest ja löömisjuhtumist enamik (67,7%, 21 juhtumit) leidis aset sotsiaalselt võrdsete elanike vahel. Kuid märkimisväärselt suur arv kohtuasju – ligi veerand – ületasid sotsiaalse stratifikatsiooni piire: need olid talupere-mehe ja sulaste-teenijate ning mõisa ja mõisasulaste vahel tekkinud konfliktid (25,8%, 8 juhtumit). Kõige vähem võib leida institutsionaalse riigivõimuga vastuollu minekut (6,5%, 2 juhtumit). Ka 1890. aastatel ja 20. saj esimesel kümnendil on enamik külakogukonnas asetleidnud süüteoasju toimunud põhimõtteliselt sotsiaalselt võrdsete külaelanike vahel, eri kihtide vahelised konfliktid on märkimisväärselt vähenenud – kohtus on arutatud vaid kolme juhtumit. Kõige enam esineb külaelanike omavahelisi peksmisi ja pereliikmete vahelisi tülisid, millest omakorda enamuse moodustavad võrdsete poolte vahel asetleidnud kõrtsikaklustega seotud kohtuasjad.

Kommentaariid

¹ Käesolev artikkel on valminud ühe osa põhjal autori 2004. aastal Tartu Ülikooli etnoloogia õppetoolis kaitstud bakalaureusetööst “Konfliktid Eesti külaühiskonnas 1868–1911 Nursi Vallakohtu süüteoasjade protokollide näitel”.

² LTS § 1049. *Peksmiste eest maantee peal, wainude peal ehk ühes teises awalikus kohas langewad süüdlased (Nuhtluse-käsu-raamatu Art. 1283 juhatamisel) wangi ehk maksuta kogokonna töödele kolme kunni seitsme pääwa peale; aga on peksmise juures wiga ehk suuremat kahju sündinud, siis saawad süüdlased Kaela-kohtu alla antud. Liivimaa talurahvaseadus § 1098. Kes ühte talupoega peksab, saab kohtust määratawa leppituse maksule ühest kunni kümne rublani hõb. ehk wangi ühest kunni kolmest pääwast pandud.*

³ LTS § 1100. *Püha- ja pühade pääwadel ei tohi kõrtsmikud Jumala-teenistuse aeal ei wiina ega õlut müa, muido langewad nemad ühe rubla ja wiekümne kopika hõb. trahwi alla.*

⁴ LTS § 1099. *Kes ennast joomise pattu alla andes, tee peal, awalikul paigal ehk palju inimeste kokokogomistel kõlbmata ja pahandust tegewal lool näitab, ehk aga tee peal ehk kuskil awalikul paigal meeletu joobnud leitakse,*

Maarja Kaaristo

peab ühe kunni kolme pääwa peale wangi pandud ehk witsanuhtluse alla kümne kunni kolmekümne löögini mõistetud saama. Aga kui tema joobnust peast midagi eksimist ehk kurja on teinud, ehk kellegile kahju sünnitanud, siis peab tema ülemal selle kohta antud määramiste põhjusel nuheldud saama.

⁵ 1 toop = u 1,23 liitrit

Kasutatud kirjandus

Arhiivimaterjalid

Eesti Ajalooarhiiv (EAA):

Fond 1865 Liivimaa kubermangu revisjonilehtede kollektsioon

Fond 3394 Nursi vallakohus

Perioodika

Postimees 12, 31.01.1889

Postimees 44, 24.04.1890

Kirjandus

Anepaio, Toomas 1998. Kahe ilma piiril. Võimalikke murdekohti Eesti õigusajaloos ja selle uurimises. *Ajalooline Ajakiri* 3 (102), lk 5–16.

Hess, Beth B. & Elizabeth W. Markson & Peter J. Stein 2000. *Sotsioloogia*. Tallinn: Külim.

Hiio, Ene 1997. Vallakohus. 140. Termin. *Eesti territooriumiga seotud institutsioonid keskajast kuni 1917. aastani*. Tööversioon, I vihik. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.

Jegorov 1981 = Егоров, Юрий. *История государства и права Эстонской ССР: дооктябрьский период (XIII век – окт. 1917 г.)*. Tallinn: Валгус.

Karu, Ellen 1985. Maaseltside osa talurahva kultuurielu ümberkujundamisel 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul. Viires, Ants (toim). *Eesti külaelu arengujooni*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, lk 58–86.

Kivi, Maarja 1999. *Suure-Konguta vald 1870.–80. aastatel*. Peaseminaritöö. Tartu. Käsikiri Tartu Ülikooli arhiivinduse õppetoolis.

Maarja Kaaristo

Linnus, Jüri 1970. 19. sajandi talurahvakohutute materjalid rahvakultuuri uurimise allikana. Ahven, Heino (toim). *Emakeele Seltsi aastaraamat* 16. Tallinn: Emakeele Selts, lk 231–242.

LTS = *Lihwlandi Talorahwa-Seadus. 13 Nowembril 1860 Kõigekõrgemalt kinnitatud*. Tartu 1863.

Must, Aadu 1988. Eesti karskusliikumise algaegadest. *Kleio. Teaduslik-populaarne ajaloo almanahh* 1, lk 55–63.

Must, Kadri 1998. Tori vallakohtu protokollid ajalooallikana. *Ajalooline Ajakiri* 3 (102), lk 93–108.

Peep, Viljar 1995. Pilguheit Eesti kohtute ajaloole. *Kleio. Ajaloo ajakiri* 1 (11), lk 16–26.

Pospisi, Leopold J. 1978. *The Ethnology of Law*. California: Cummings Publishing Company.

Roberts, Simon 2002. Law and Dispute Processes. Ingold, Tim (toim). *Companion Encyclopedia of Anthropology*. London & New York: Routledge, lk 962–982.

Sootak, Jaan 1998. *Veritasust kriminaalteraapieni. Käsitlusi kriminaal-õiguse ajaloost*. Tallinn: Õigusteabe AS Juura.

Sutt, Merle 1992. *Lõuna-Eesti talupere XIX sajandi kolmandal veerandil (vallakohtute materjalide alusel)*. Diplomitöö. Tartu. Käsikiri Tartu Ülikooli ajaloo osakonna raamatukogus.

Ziius, Reeli 2002. *Pärnumaa vallakohtute 1870.–80. aastate protokollid ajalooallikana*. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.

Tárkány-Szücs, Ernő 1994. Results and Task of Legal Ethnology in Europe. Dundes Renteln, Alison & Dundes, Alan (toim). *Folk Law. Essays in the Theory and Practice of Lex Non Scripta*. Vol I. New York & London: Garland Publishing, Inc., lk 161–186.

Traat, August 1980. *Vallakohus Eestis 18. sajandi keskpaigast kuni 1866. aasta reformini*. Tallinn: Eesti Raamat.

Võrumaa 1926 = Rumma, Jaan & Tammekann, August Ferdinand & Veski, Johannes Voldemar (toim). *Võrumaa: Maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus*. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.